

A Typology of Genre of Luristan Ware, Based on New Archaeological Surveys in Luristan

Alireza Goudarzi¹
(141-160)

Abstract

The genre of Luristan ware, which was first emerged in the early first millennium BC, was distributed in the Pish-Koh region. The typology of this ware was not clear because of the lack of excavation and surveys on the first millennium BC site of the region. Only painted ceramics of genre of Luristan ware, known as Baba-Jan III, had been well introduced. Regarding the lack of comprehensive typology for the genre of Luristan ware, many suggested pottery typologies and relative dating for the first millennium BC sites of Luristan were unreliable. According to the results of the several new-excavated sites containing genre of Luristan ware and the author's survey in the Pish-Koh region, it is possible to suggest a comprehensive typology for the genre of Luristan ware for the first time. Based on some factors such as manufacturing, forms, paintings, and hardness, genre of Luristan ware can be divided into three groups: rough ware, medium ware, and fine ware. These wares are mostly in simple and painted forms and some with application decorations. The result of the research showed that the tradition of genre of Luristan ware was common in the early first millennium BC in the Pish-Koh region. This research also indicated that the genre of Luristan ware was distributed on a broad scale. In this type of pottery, the shape, size and smallness of the designs best match the shape of the container. Hand-lit tea pots are found only in cemeteries that seem to have a ritual application. Jars are found in government areas such as Baba-Jan tape. Ordinary simple dishes are also more common in nomadic villages. Since the main and largest amount of the genre of Luristan ware has been documented from the royal place of Baba-Jan, it seems that this place was a center for distribution of this ware. The appearance of this ware may indicate a political-cultural unity in Pish-Koh during the early first millennium BC .

Keywords : Pish-Koh, 1st millennium B.C, Genre of Luristan wares, typology, pottery of Baba-Jan III.

Received: 12, July, 2019; Accepted: 11, March, 2022

doi
10.22059/jarcs.2019.282333.142723
Print ISSN: 2676-4288- Online ISSN: 2251-9297
<https://jarcs.ut.ac.ir>

1 . Corresponding Author Email: gudarzi@ut.ac.ir
Ph.D. Graduated in Department of Archaeology, University of Bu-Ali sina, Hamedan, Hamedan, Iran.

Introduction

The genre of Luristan ware, which was first emerged in the early first millennium BC, during the Iron Age IIB(950–800BC)& IIIA (800-650BC), was distributed in the settlement and graveyards of Pish-Koh region(Adachi, 2004: 81). The pottery is often called by Roman Ghirshman «Genre Luristan», that were found from Tape Giyan(Contenau&Ghirshman, 1935). Although after excavation at Baba Jan tape by Clare Goff, she named them «Baba Jan III painted ware»(Goff, 1978 : 29). Baba Jan III painted wares, decorated with the bow-tie designs, which has called the kite design(Fig 1).

But the appearance for about 300 years of genre of Luristan ware or Baba Jan III painted wares, can be divided into two phases old style and new style. Old style of genre of Luristan ware (Baba Jan III) is mostly handmade or thrown on a slow wheel. But the new style of this pottery (Baba Jan IIB) is made entirely by wheel. In addition to the Pish-Koh area, the new style of genre of luristan ware has been obtained in the south of Hersin(Goudarzi, 2017 : 226). This phenomenon is the result of the expansion of cultural relations and has led to the evolution of technology and wheel maker genre of Luristan ware.

Moorey suggested that genre of Luristan ware in the Iron Age Luristan can be generally attributed to invader from outside of this region(Moorey,1974:19). The invaders have been considered to be Kassites, Cimmerians, Median or Elamite people. Goff thinks that the culture of Baba Jan III was mist probably Median(Goff, 1968: 131). Medvedskaya believes that Baba Jan III painted ware belongs to the Ellipian kingdom. She says it cannot be Median, because it is quite different from the pottery found at Nush-I Jan tape.

The typology of this ware was not clear because of the lack of excavation and surveys on the first millennium BC site of the region. Only painted ceramics of genre of Luristan ware, known as Baba-Jan III, had been well introduced. Regarding the lack of comprehensive typology for the genre of Luristan ware, many suggested pottery typologies and relative dating for the first millennium BC sites of Luristan were unreliable. According to the results of the several new-excavated sites containing genre of Luristan ware includes Baba-Jan tape and Baba-Jilan graveyard (Hassanpor, 2008) and Froid-Gah tape(Sajadi, 2015), and also the author's survey in the Pish-Koh region, it is possible to suggest a comprehensive typology for the genre of Luristan ware for the first time. Therefore, the basis of study and relative chronology of the studied pottery and the samples obtained from the survey, based on the comparison with the pottery, these index sites have been excavated, which have a valid stratigraphy. Based on some factors such as manufacturing, forms, paintings, and hardness, genre of Luristan ware can be divided into three groups: coarse ware, medium ware, and fine ware. These wares are mostly in simple and painted forms and some with application decorations. Fine ware is a medium thickness 7-8 mm, hard, string, well levigated, with inclusions which range from barely visible sand particles grits. The colour varies from off-white through cream to peach, pale orange and a light reddish brown, though a warm buff is the shade most frequently occurring. The surface id normally wet smoothed, and often several shades lighter than the interior due to firing processes. Based on author's field and studies, fine ware of Genre of Luristan can be classified into tree types: painted, decorated and simple. A pattern of kite design on the painted pottery of genre of luristan ware. In this type, the usual designs are hatch and bow-tie pattern. Typology of fine painted pottery of genre of Luristan ware included jar, tea-pot and small bowl forms. The most prominent form of this pottery type is the jar without handles in different sizes. These jars can be seen in most of the study areas, northwest of Pish-Koh from Sefid-Koh to Garin mountain, in Delfan area. It has been found in central sites such as Baba Jan tape and graveyards such as Baba Jilan(Hassanpur&et.al, 2015 :205). These vessels are always elaborately decorated with variations on the kite theme. also small bowls with no handles, fine type of genre of

Luristan ware (Table 1&2). Medium wares are made from a light brown, medium-textured clay with large, black grits give the surface a speckled appearance, rather like a hen's egg. Medium ware of genre Luristan ware included the large storage vessels and pithoi. Due to daily use of Medium ware, this type of pottery has made the largest number. The outside is smoothed but the interior is often untreated and rather friable and flaky. Buff or reddish brown fabrics are most common (Goff, 1978 : 31). The jars are normally decorated with applied cordons and impressed motifs. The most common forms are jars with a handle, glass and pitchers with a handle (Fig 4), jugs and vats (Fig 5), pots and large bowls with a handle (Fig 8&9). Small bowls usually with a slightly inverted rim and horizontal handle, decorated with ladders or varieties on the pendent triangle theme, are found in their hundreds throughout the central mound of Baba Jan tape. Small bowls with spouts sometimes occur in private collections but are not definitely attested at Baba Jan tape. Coarse wares are invariably dark and friable with closely-packed, black or brown grits. They range in colour from reddish brown to black, and the exterior is often patchy and smoke-blackened. The most common forms of coarse type of genre of Luristan ware are cups, pots and storage pithos. In fact, their use has been used as kitchen utensils. Cups normally with a single and horizontal handle, occur in a variety of forms (Fig 14). The storage pithos are made in large dimension (Fig 15). Due to the large volume of these jars, they were made thick and been installed on the floor of storage rooms and kitchens.

The Analysis and the results

The result of the research showed that the tradition of genre of Luristan ware was common in the early first millennium BC in the Pish-Koh region. This research also indicated that the genre of Luristan ware was distributed on a broad scale. In this type of pottery, the shape, size and smallness of the designs best match the shape of the container. Hand-lit tea pots are found only in cemeteries that seem to have a ritual application. Jars are found in government areas such as Baba-Jan tape. Ordinary simple dishes are also more common in nomadic villages. Since the main and largest amount of the genre of Luristan ware has been documented from the royal place of Baba-Jan, it seems that this place was a center for distribution of this ware. The appearance of this ware may indicate a political-cultural unity in Pish-Koh during the early first millennium BC. The long tradition of the bow-tie designs suggests that the indigenous pottery culture survived despite repeated invasions by various ethnic groups into Luristan (Chart 1). This might explain how Bronze Age motifs, notably the kite and the Kassite cross came to adorn Iron Age II pottery. According to studies, Caspian people that living in the Eastern Luristan at the beginning of the first millennium BC, likely has been able to establish the kingdom of Ellipi (Mollazah&Goudarzi, 2016: 93-94). A great achievement for this people, that even earlier of the Medes and Persians and contemporary with Mannea, were achieved.

«گونه‌شناسی سفال نوع لرستان؛ در پرتو بررسی‌های باستان‌شناختی جدید در لرستان»

علیرضا گودرزی^۱

دانش‌آموخته دکترای باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی‌سینا، دانشکده هنر و معماری، همدان.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۲۰

علمی - پژوهشی

چکیده

سفال نوع لرستان طی سده‌های نخستین هزاره اول ق.م در منطقه پیشکوه لرستان رواج یافته است. تاکنون گونه‌شناسی جامعی از این گونه سفال ارائه نشده و تنها نوع منقوش آن شناخته شده است. به همین دلیل سفال نوع لرستان به سفال منقوش باباجان III نیز شهرت دارد. علت عدم وجود گونه‌شناسی کامل سفال نوع لرستان، کمیاب بودن این نوع سفال در محوطه‌های کاوش شده و همچنین محدود بودن بررسی‌ها و مطالعات باستان‌شناختی هزاره اول ق.م در پیشکوه طی دهه‌های گذشته است. نتیجه این فقدان در برخی موارد سبب بروز اشتباهاتی در تاریخ‌گذاری محوطه‌ها و نیز گونه‌شناسی سفال‌های مربوط به آنها شده است. اما طی سال‌های اخیر با کشف سفال نوع لرستان در کاوش چندین محوطه و نیز طی بررسی‌های هدفمند نگارنده در منطقه پیشکوه، داده‌های لازم برای این پژوهش به دست آمده است. لذا در این مقاله سعی شده با اتکا به داده‌های کاوش‌ها و بررسی‌های جدید باستان‌شناختی، گونه‌شناسی جامعی از سفال نوع لرستان ارائه شود. در این راستا تلاش شده بر اساس طبقه‌بندی یکسری از مشخصه‌ها مانند کیفیت ساخت، نقوش و فرم ظروف گونه‌شناسی معتبری از این نوع سفال ارائه گردد. نتایج این پژوهش نشان داد که سفال نوع لرستان یک فرهنگ سفالگری طی سده‌های نخستین هزاره اول ق.م در منطقه پیشکوه بوده است. این گونه سفال از لحاظ کیفیت ساخت در سه نوع ظریف، متوسط و خشن ساخته شده است؛ و به سه صورت سفال با تزیینات منقوش، سفال با تزیینات حجمی و سفال ساده تولید شده است. وجود انواع استانداردها در سفال نوع لرستان که با مطالعه و گونه‌شناسی این سفالینه‌ها حاصل شد، نشان از تولید آنها در سطح گسترده دارد. علاوه بر آن، محوطه حاکمیتی باباجان تپه منبع اصلی توزیع این فرهنگ سفالگری بوده است؛ به طوری که بیشترین حجم و اصلی‌ترین نمونه‌های سفال نوع لرستان در این محوطه به دست آمده است. این پدیده خود می‌تواند نشانگر نوعی از وحدت سیاسی- فرهنگی حوزه پیشکوه طی اوایل هزاره اول ق.م باشد.

واژه‌های کلیدی: پیشکوه، هزاره اول ق.م، سفال نوع لرستان، گونه‌شناسی، سفال باباجان III.

۱. مقدمه

سفال نوع لرستان طی عصر آهن^(۱) II_B (۸۰۰-۹۵۰ ق.م) و III_A (۶۵-۸۰۰ ق.م) در استقرارها و قبرستان‌های منطقه پیشکوه ظاهر شده که بین ۹۵۰ تا ۶۵۰ ق.م تاریخ‌گذاری می‌شود (Adachi, 2004: 81). حوزه پراکنش آن از کوه‌های گرین تا رومشگان (مسیر شمالی- جنوبی) و از خرم‌آباد تا سیمره در دامنه کبیرکوه (مسیر شرقی- غربی) است (ملازاده و گودرزی، ۱۳۹۵: ۹۰). این نوع سفال که گونه منقوش آن دارای خمیره نخودی متمایل به صورتی با نقش مثلث‌های آویزان در بدنه بیرونی ظروف است، در ادبیات باستان‌شناسی به عنوان «سفال نوع لرستان» (*Genre of Luristan*) شناخته می‌شود. بعد از کاوش باباجان تپه توسط خانم کلر گوف‌مید، به عنوان سفال «منقوش باباجان III» نیز نام‌گذاری شد (Goff, 1968; Goff, 1978: 29.41-42). طی سال‌های اخیر در کاوش محوطه‌های شاخص عصر آهن II و III پیشکوه از جمله بقایای دژ نویافته زیر قلعه فلک‌الافلاک و تپه فرودگاه خرم‌آباد و نیز گورستان باباجیلان دلفان، سفال نوع لرستان به دست آمده است.

سفال نوع لرستان از لحاظ خصوصیات فنی برای باستان‌شناسانی که در این حوزه فعال هستند، به‌خوبی شناخته شده نیست. در واقع بحث عدم شناخت مشخصات فنی و گونه‌شناسی این سفال مطرح است. این عدم شناخت در بعضی مواقع سبب شده، سفال منقوش سلوکی و یا سفال منقوش اشکانی به‌اشتباه سفال نوع لرستان معرفی شود (گراوند، ۱۳۹۲) و یا حتی مبنای گاهنگاری یک محوطه قرار گیرد (شیشه‌گر، ۱۳۸۴). لذا در این پژوهش سعی شده، در پرتو بررسی‌های جدید باستان‌شناختی در حوزه پیشکوه لرستان، یک گونه‌شناسی جامع از این نوع سفال ارائه شود.

۲. گاه‌نگاری سفال نوع لرستان

سفال نوع لرستان توسط خانم گوف به قرون ۹ و ۸ ق.م گاه‌نگاری شده است (Goff, 1970: 155). وی ظهور این گونه سفال را در محوطه شاخص باباجان تپه به سه فاز اولیه، میانه و متأخر تقسیم‌بندی کرده است. به‌تازگی نیز با گاه‌نگاری مطلق استخوان‌های یکی از قبور گورستان باباجیلان که در آن سه سبو از گونه منقوش سفال نوع لرستان قرار داشته، تاریخ‌گذاری گوف تأیید شده است. در این گاه‌نگاری مطلق سه تاریخ کالیبره شده ۸۸۸، ۸۰۸ و ۸۰۴ ق.م ارائه شده است (حسن‌پور، ۱۳۸۷: ۱۴۱).

به‌طور کلی بر اساس کاوش‌های باستان‌شناختی محوطه‌های شاخص بخصوص باباجان تپه، گاه‌نگاری سفال نوع لرستان محدوده زمانی نیمه دوم عصر آهن II (۸۰۰-۹۵۰ ق.م) و نیمه اول عصر آهن III (۶۵۰-۸۰۰ ق.م) را در برمی‌گیرد. اما می‌توان حضور حدود ۳۰۰ ساله سفال باباجان III را به دو فاز قدیم (سبک قدیم) و فاز جدید (سبک جدید) تقسیم‌بندی کرد.

الف) سفال فاز یا سبک قدیم (عصر آهن II B ۸۰۰-۹۵۰ ق.م): این همان فازی است که گوف مید آن را باباجان B می‌خواند و در تمام پیشکوه دیده می‌شود و هم‌زمان با حسنلو IVB است (Adachi, 2004: 81). اما برخلاف منطقه حسنلو در این زمان در پیشکوه سفال خاکستری نایاب است. گونه اصلی سفالی این فاز بیشتر قوری‌های دسته زنبیلی، کاسه‌های عمیق با دو دسته، سبوهای نیم‌کروی و سبوهای بدون دسته هستند که نقش مثلثی موتیف اصلی آنها است.

ب) سفال فاز یا سبک جدید (عصر آهن III A ۶۵۰-۸۰۰ ق.م): این فاز تحت عنوان تپه شرقی یا همان فاز باباجان A هم‌زمان با عصر آهن III A است. برخی از گونه‌های فاز قبلی در اینجا تداوم دارند، اما فرم مشخص سفال سبک جدید کاسه‌های منقوش هستند که چرخ‌سارند و کاملاً از سفال‌های باباجان B مجزا هستند. نقوشی مانند نقطه‌ها و مثلث‌ها روی بدنه ظروف و دسته‌قوری‌ها دیده می‌شود؛ این فاز هم‌زمان با حسنلوی IVA و IIIB است.

سفال سبک جدید نوع لرستان پراکنش بیشتری از سبک قدیم آن دارد و مرتبط با سفال نوع ماد یعنی سفال نوشیجان است و نیز اغلب سفال‌ها چرخ‌ساز شده‌اند. علاوه بر آن، در این فاز فرم‌های مرسوم سفال مادی مانند کاسه و بشقاب‌ها با دسته‌های عمودی استفاده شده است (Stronach & Roaf, 1978: Pl. Ivb؛ جاوری، ۱۳۸۳: ۳۸). به نظر توزیع گسترده‌تر سبک جدید در خارج از پیشکوه یعنی نهاوند، کنگاور، جنوب هرسین و در کل نواحی اطراف، نتیجه گسترش ارتباطات فرهنگی بوده و در پی آن تحول فناوری و چرخ‌ساز شدن سفال نوع لرستان را به همراه داشته است.

۳. توصیف، طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌شناختی سفال نوع لرستان

به علت عدم وجود یک طبقه‌بندی منسجم و گونه‌شناسی معتبر، شناخت ما از گونه‌های سفال نوع لرستان محدود است. به همین سبب در اینجا سعی شده بر اساس طبقه‌بندی یک‌سری از مشخصه‌ها مانند کیفیت ساخت، نقوش و فرم ظروف گونه‌شناسی جامعی از این نوع سفال ارائه شود. کامل‌ترین مجموعه گونه‌های سفال نوع لرستان از محوطه‌های کاوش شده باباجان تپه III (Goff, 1978)، گورستان باباجیلان (حسن‌پور، ۱۳۸۷) و تپه فرودگاه خرم‌آباد (سجادی، ۱۳۹۳) به دست آمده است. لذا مبنای مطالعه و گاه‌نگاری نسبی سفال‌های مورد مطالعه و نمونه‌های به دست آمده از بررسی، بر اساس مقایسه با سفال‌های این محوطه‌های شاخص کاوش شده است که دارای لایه‌نگاری معتبری هستند.

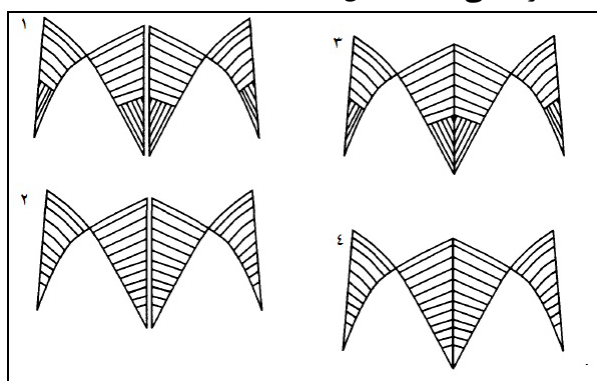
سفال سبک قدیم نوع لرستان (سفال باباجان III) بیشتر با یک نوع چرخ سفالگری بدوی با دور کم و به صورت چرخ‌ساز ساخته شده است؛ و برخی نمونه‌ها نیز دست‌ساز هستند. اما سفال سبک جدید نوع لرستان (سفال باباجان IIB) به طور کامل به صورت چرخ‌ساز ساخته شده‌اند. به طور کلی از لحاظ کیفیت ساخت می‌توان سفال نوع لرستان را به سه دسته ظریف، معمولی (متوسط) و خشن طبقه‌بندی کرد (نمودار ۱). گوفمید بر اساس نمونه‌های کشف شده از باباجان تپه، سفال باباجان III را به سه گروه معمولی، متوسط و خشن طبقه‌بندی کرده است (Goff, 1968: 116). در واقع دسته‌ای که در طبقه‌بندی ما به عنوان سفال ظریف آورده شده، گوفمید معمولی نامیده است. زیرا که ضخامت این گونه سفال‌ها بین ۷ تا ۸ میلی‌متر است؛ اما باید به ماهیت این گونه سفال‌ها توجه کرد که با چه هدفی و برای چه کاربری و در چه نوع جامعه‌ای تولید شده‌اند. گوفمید بر مبنای ضخامت، سفال ظریف نوع لرستان را به عنوان گروه معمولی طبقه‌بندی کرده است. اما در واقع در بافت محوطه‌های هزاره اول ق.م پیشکوه لرستان با شرایط معیشتی عموم ساکنان که مبنی بر کوچ‌روی بوده، تنها معیار ظریف بودن یک گونه سفالی ضخامت کم آن نیست. در نتیجه منظور از گونه ظریف در این بخش با دیگر گونه‌های ظریف سفالی تا حدودی متفاوت است.

۳-۱. سفال ظریف نوع لرستان

سفال ظریف نوع لرستان، همگی ضخامتی بین ۷ تا ۸ میلی‌متر دارند و کامل صیقل داده شده‌اند. به نظر دلیل این ضخامت، نوع جامعه و شرایط معیشتی مبتنی بر کوچ‌روی و زیست‌محیطی مردمان تولیدکننده این گونه سفال بوده است. رنگ این گونه بیشتر هلوپی، کرمی و نارنجی کم‌رنگ است که در خمیر آنها برای چسبندگی از ذرات شن ریزه استفاده شده است. ذرات ریز میکا که در سفال ماد غربی و سفال وارادتی باباجان II بکار رفته، در سفال نوع لرستان دیده نمی‌شود. پخت این گونه سفال کافی است. نمونه‌های منقوش بیشتر دارای نقوش بومی منطقه یعنی طرح‌های به شکل مثلث‌های آویزان هستند، که ریشه در الگوهای تزیینی سفال هزاره دوم ق.م لرستان دارد. بعد از کاوش گوفمید در باباجان تپه، سفال نوع لرستان به «سفال منقوش باباجان III» مشهور شد. اما این نام‌گذاری ناقص و تمامی گونه‌های سفال نوع لرستان را در بر نمی‌گیرد؛ و تنها شامل نمونه‌های منقوش آن می‌شود. بر اساس بررسی‌های میدانی و مطالعات نگارنده، سفال ظریف نوع لرستان را می‌توان به سه گونه منقوش، تزیینی و ساده طبقه‌بندی کرد.

الف) سفال ظریف منقوش

سفال ظریف منقوش، تنها گونه شناخته شده سفال نوع لرستان است و به سفال منقوش باباجان III نیز معروف است. نمونه‌های ظریف منقوش بیشتر دارای خمیره نخودی و نقوش قهوه‌ای و حنایی دارند. نقوش بر بدنه بیرونی ظرف و در قسمت بالایی و حاشیه لبه آنها اجرا شده است. این نقوش شامل طرح‌هایی به شکل خطوط افقی موازی و مثلث‌هایی هستند که به صورت افقی داخل آنها خط‌کشی شده است. در مجموع در این گونه سفال اغلب سه نوع نقش خطی دیده می‌شود؛ که مشتمل بر خطوطی در گردنه ظرف، دیگری موتیف‌های ساده شبیه مثلث‌های آویزان در بدنه بیرونی و نیز باندهای لکه‌ای بر روی لبه ظرف می‌باشند (شکل ۱).

شکل ۱: طرح به شکل مثلث‌های آویزان که در گونه ظریف منقوش از سفال نوع لرستان بکار رفته است؛ در این گونه طرح‌های معمول به صورت زیگزاگ، هاشور و تار عنکبوتی دیده می‌شود (طرح از نگارنده)

Figure 1: Pattern of kite design on the painted pottery of gerne of luristan ware. In this type, the usual designs are hatch and bow-tie pattern (Author)

به‌طور کلی در نمونه سفال‌های منقوش نوع لرستان (ظریف و معمولی)، معمولاً نقوش بر بدنه بیرونی ظرف و گاهی اوقات بر روی لبه نیز اجرا شده است. اما در اینجا یک مشکل فنی وجود دارد، به طوری که در اغلب نمونه‌های منقوش، نقش به‌خوبی بر بدنه سفال تثبیت نشده است. یعنی اینکه در بیشتر مواقع قسمتی از نقش محو شده است. علاوه بر آن در برخی نمونه‌ها، به نظر در اثر قرارگیری در معرض نور خورشید، نقش سفال کاملاً خشکیده و محو شده است. چنانچه با شستن این گونه سفال، به راحتی نقش شسته و پاک می‌شود. سفال ظریف منقوش از نوع لرستان در قالب چند فرم متداول تولید شده که در آنها نقش به بهترین وجه با فرم ظرف انطباق یافته است (جدول ۲). این اشکال شامل انواع سبوه‌های بدون دسته، قوری‌ها و انواع قده می‌باشند.

۱- سبوها (*Jars*): شاخص‌ترین فرم این گونه سفالی، سبوه‌های گردن باریک بدون دسته در اندازه‌های مختلف هستند. این سبوها در اغلب محوطه‌های مورد مطالعه شمال غرب پیشکوه از سفیدکوه تا گرین یعنی حوزه شهرستان دلفان دیده می‌شوند؛ به طوری که هم در محوطه‌های مرکزی مانند باباجان تپه (Goff, 1978: 43) و نیز در محوطه‌های گورستانی مانند باباجیلان (Hasanpur & et.al, 2015: PI.18) به دست آمده‌اند.

سبوه‌های مورد بحث دارای خمیره نخودی و شاموت شن ریزه هستند و با رنگ قهوه‌ای روشن، بدنه بیرونی آنها منقوش شده است. شاخص‌ترین نقش این سبوه‌ها، طرح مثلث‌های آویزان است که به بهترین وجه با شکل ظرف انطباق یافته و همگی بر بدنه بیرونی سفال بکار رفته است. معمولاً نقش مثلث‌های آویزان بین یک یا دو رشته از خطوط افقی محدود شده و گاهی اوقات بین آنها نقش چرخ‌شکل دیده می‌شود. این سبوه‌ها را می‌توان از لحاظ شکل و اندازه به سه دسته‌ای اصلی تقسیم کرد: الف) سبوه‌های پخ گلابی شکل با کف تخت، ب) سبوه‌های گلدانی شکل، ج) سبوه‌های بلند و کشیده با ته دکمه‌ای.

۲- قوری‌ها (*Tea-pots*): انواع قوری از فرم‌های متداول سفال نوع لرستان بخصوص در باباجان تپه و تپه گیان (Contenau&Ghirshman, 1935: Pl. XVII) هستند؛ که مربوط به نیمه دوم عصر آهن II و هم‌زمان با حسنلوی IV است. این گونه قوری‌ها را می‌توان از لحاظ شکل دسته و آبریز به دو گونه تقسیم کرد که شامل قوری‌های دسته زنبیلی با آبریز افقی و قوری‌ها با آبریز کوتاه هستند.

الف) قوری‌های دسته زنبیلی: در این گروه از قوری‌ها، دسته زنبیلی طنابی شکل برای حمل ظرف به آنها افزوده شده است؛ که عموماً محل اتصال به شکل سر یک جانور (بیشتر مار) است. این قوری‌ها علاوه بر دسته زنبیلی حمل کننده، دارای یک دسته عمودی نیز هستند که فرایند ریختن مایع درون آن را آسان می‌کرده است. همچنین علاوه بر دو دسته عمودی، دارای یک آبریز متوسط نیز بوده‌اند. نقوش این گروه از قوری‌ها بر بدنه بیرونی و در نیمه بالایی ظرف اجرا شده و عموماً نیمه پایینی قوری ساده رها شده است. نقش روی آنها طرح متداول یعنی مثلث‌های آویزان است که بین خطوط افقی شطرنجی شکل محاط شده‌اند. اما به‌طور کلی در سفال نوع لرستان نقوش مثلثی از گردنه ظرف آویزان شده که به‌طور معمول نیمه بالایی در بدنه بیرونی را در برمی‌گیرد. اما این قضیه در ظروف با کف ته دکمه‌ای شکل صدق نمی‌کند. قوری‌های دسته زنبیلی به نظر کاربردی آیینی داشته که از نوع لرستان آن تنها در قبور لایه IC تپه گیان به دست آمده است (Ibid). در محوطه سنگ‌تراشان (Oudbashi & et.al, 2013: Pl.3) و گورستان خاتون‌بان (Haerinc&et.al, 2004:150-151) نمونه‌های فلزی متنوعی از این قوری‌ها یافت شده است. کشف این قوری‌ها در محوطه‌های مذهبی و نیز گورستانی نشان‌دهنده کاربری خاص آنها به‌عنوان ظروف آیینی است. نمونه قابل مقایسه در دیگر مناطق ایران، قوری‌های گورستان B سیلک است که آنها نیز در داخل قبور کشف شده‌اند.

ب) قوری‌ها با آبریز کوتاه: در این نوع از قوری تنها یک دسته عمودی برای ریختن مایع درون ظرف در بدنه مخالف آبریز آن تعبیه شده است. این نوع از قوری‌ها تنها در محوطه حاکمیتی باباجان تپه به دست آمده که آبریز آنها کوتاه است (Goff, 1978: Pl. IIa). رنگ خمیره آنها نخودی با شاموت شن ریزه که با لعاب گلی غلیظ پوشانده شده است. همانند قوری‌های آیینی، بدنه بیرونی این نوع نیز با نقوش مثلثی شکل به رنگ قهوه‌ای روشن منقوش شده که بین آنها نقش چرخ‌شکل دیده می‌شود.

۳- قدها (*Small bowls*): قدها گونه دیگر از سفال ظریف منقوش نوع لرستان هستند. این گونه ظروف در محوطه‌های متنوعی مانند محوطه‌های یکجانشینی از جمله تپه فرودگاه (سجادی، ۱۳۹۳: ۶۲۶-۶۲۷) و تلیاب تپه (گودرزی، ۱۳۹۶: ۱۷۹) و همچنین در محوطه حاکمیتی باباجان

مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۰ / ۱۴۳

تپه (Goff, 1978: 43.44) و نیز در محوطه خانسالاری هفت‌اروان (گودرزی، ۱۳۹۶: ۱۶۹) به دست آمده است. قدهای ظریف و منقوش نوع لرستان را می‌توان از لحاظ فرم به دو دسته تقسیم کرد: الف) قدهای کوچک بدون دسته: رنگ خمیره این قدها نخودی مات و هلویی است؛ که نیمه بالایی در بدنه بیرونی، حاشیه لبه و گاهی اوقات روی لبه آنها منقوش شده است. نقش غالب این قدها، خطوط افقی و موجی و باندهای افقی شطرنجی است ب) قدهای کم‌عمق و بدون دسته: این گونه قدها معمولاً بافتی نخودی رنگ دارند که حاشیه لبه ظرف در بدنه بیرونی منقوش شده است. این نقوش شامل خطوط افقی شطرنجی، خطوط نقطه‌ای روی لبه و بدنه و گاهی مثلث‌های کوچک به رنگ قهوه‌ای روشن می‌باشند. این قدها ابعادی کوچک دارند، به طوری که قطر دهانه آنها کم‌تر از ۲۰ سانتی‌متر و نیز عمقی کم‌تر از ۸ سانتی‌متر دارند (جدول ۱).

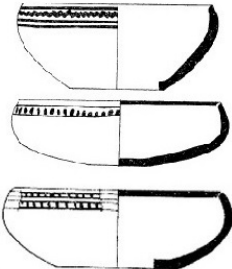
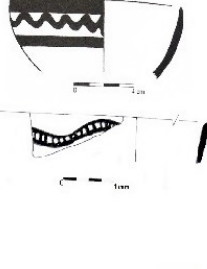
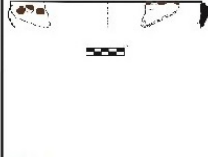

جدول ۱: قدهای کم‌عمق و بدون دسته از گونه ظریف سفال نوع لرستان (گودرزی، ۱۳۹۶: ۳۱۱)

Table 1 : Small bowls with no handles, fine type of genre of Luristan ware (Goudarzi, 2017 : 311)

گونه سفال	نوع	نام محوطه	عکس و طرح سفال	موقعیت کشف و مشخصات فنی	منبع
قدهای ظریف منقوش قدهای کم‌عمق بدون دسته	قدهای کم‌عمق بدون دسته	بابایان تپه		موقعیت کشف: طی بررسی نگارنده در لایه سطحی تپه مرکزی بابایان تپه دلفان بدست آمده است. توصیف: قسمتی از لبه و بدنه ی یک کاسه که بصورت چرخ ساز ساخته شده است. خمیره آن نخودی رنگ یا ماده چسبانده ی ماسه و شن ریزه که با رنگ قهوه ای روشن قسمت بالایی بدنه بیرونی طرف منقوش شده است. ضخامت کاسه نیز ۷ میلی‌متر است.	نگارنده
		مخوطه هفت‌اروان		موقعیت کشف: بررسی سطحی محوطه هفت‌اروان دلفان توصیف: قسمتی از لبه یک کاسه کم‌عمق که خمیره آن به رنگ نخودی و ماده چسبانده کانی است. این قطعه دارای دو نوع تزئین بصورت افزودنی و منقوش است: نقوش یا رنگ قهوه ای روشن بر لبه و بر روی تزئین افزودنی اجرا شده است. همچنین ضخامت این قطعه ۷ میلی‌متر است که بصورت چرخ ساز ساخته شده است.	نگارنده
		قلعه فلک الافلاک		موقعیت کشف: گمانه ی کف حیاط دوم قلعه فلک الافلاک خرم آباد توصیف: قسمتی از لبه یک کاسه یا خمیره نخودی و ماده چسبانده ماسه که با رنگ قهوه ای روشن قسمت بالایی و حاشیه لبه بیرونی طرف منقوش شده است. ضخامت آن بین ۵ تا ۸ میلی‌متر است. پوشش گلی نخودی رنگ است. نقش ایجاد شده قسمتی از همان مثلث‌های آویزان است که مورد علاقه سفالگران این دوره ی پیشگوه بوده است.	سجادی، رحیمی و بهرامی، ۱۳۸۷

جدول ۲: گونه‌شناسی اشکال سفال ظریف منقوش از نوع لرستان (گودرزی، ۱۳۹۶: ۳۱۲)

Table 2 : Typology of fine painted pottery of genre of Luristan ware (Goudarzi, 2017 : 312)

گونه	محوطه اشکال	باباجان تپه	گورستان باباجیلان	تپه گیان	تپه تور آباد
سفال ظریف منقوش نوع لرستان	سیرهای بدون دسته				
	محوطه اشکال	باباجان تپه	تپه قروندگاه	هفتاوران	قلعه فلک‌الافلاک
	سیرهای کریک فایح‌های کریک				
	محوطه اشکال	باباجان تپه	تپه گیان		
فرزیمها					

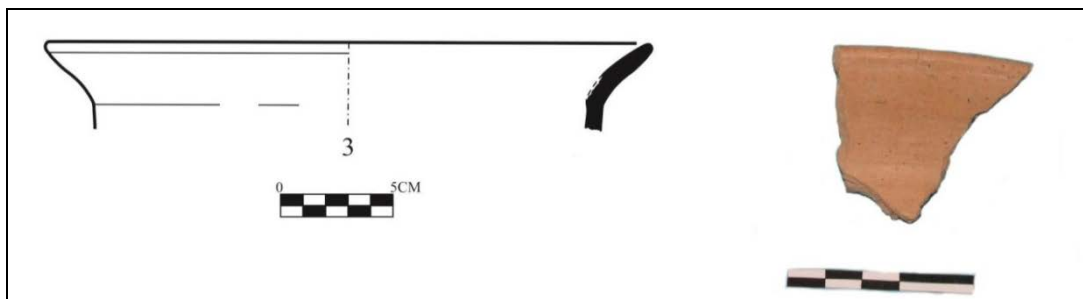
ب) سفال ظریف با تزیینات حجمی

نمونه سفال‌های ظریف تزیین‌شده از نوع لرستان دارای خمیره نخودی و با پوشش اغلب رقیق و یا غلیظ نخودی رنگ و مات هستند. همچنین از لحاظ فرم ظروف شبیه گونه‌ی ظریف منقوش می‌باشند؛ در واقع دقیقاً هنرمند در اینجا بجای نقاشی کردن ظروف، به تزیین آنها پرداخته است (Ghirshman, 1935: Pl.XVI). انواع سبوه‌های بدون دسته و انواع کاسه‌ها، فرم غالب ظروف گونه‌ی ظریف تزیینی از سفال نوع لرستان هستند. این گروه از سفال نوع لرستان تاکنون به‌درستی معرفی نشده‌اند. سفالینه‌های ظریف تزیینی همان‌طور که اشاره شد، از لحاظ فرم ظروف شبیه نمونه‌های ظریف منقوش

هستند؛ لذا با توجه به رواج سنت سفال منقوش، در نتیجه فراوانی کم‌تری دارند. در واقع هنرمند سفالگر بیشتر ترجیح داده این‌گونه ظروف ظریف را منقوش کند؛ به‌طوری‌که در برخی موارد نمونه‌های دیده می‌شود که یک ظروف به‌صورت ترکیبی علاوه بر تزیین افزوده، هم‌زمان منقوش نیز شده است. نمونه سفال‌های ظریف تزیینی دارای نقوش تزیینی حجمی هستند و به دو روش تزیین افزوده و کنده تزیین شده‌اند. برخی از نمونه‌ها دارای تزیینی به شکل افزوده‌های مرواریدی هستند (چهری، ۱۳۹۳: ۴۵۸)، که به‌صورت نواری شکل بر بدنه ظرف ایجاد شده است. دسته دیگر دارای تزیین کنده هستند که در این نمونه‌ها هنرمند سعی کرده با خطوط کنده هاشوری شکل، باندی تزیینی در بدنه بیرونی ظرف ایجاد کند. در مواردی این تزیین کنده به‌صورت طرح مثلثی است که نقش غالب ظروف منقوش نوع لرستان است.

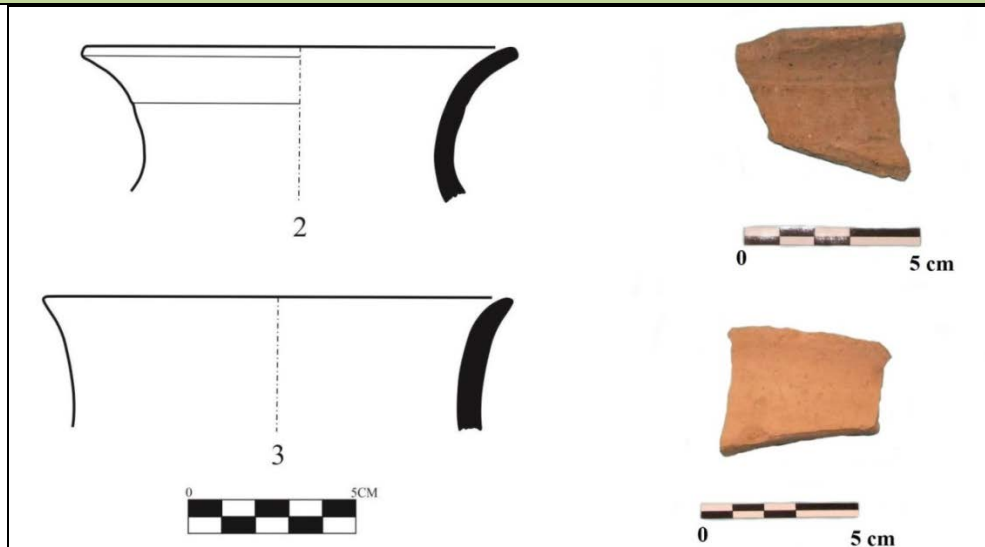
ج) سفال ظریف ساده

سفال‌های ظریف ساده از نظر ساخت مشابه نمونه‌های منقوش هستند، اما خمیره و پوشش آنها بیشتر به رنگ نخودی و نارنجی است. اشکال این‌گونه شامل انواع کوزه‌ها بخصوص با فرم دهانه باز است (شکل ۲ و ۳). سفالینه‌های ظریف ساده بیشتر در محوطه‌های مرتبط با کوچ‌نشینان موقت مانند روستاهای عشایری (*Comp sites*) دیده می‌شوند. این‌گونه سفال‌های ظریف در محوطه‌های مرکزی و بخصوص حاکمیتی عموماً منقوش شده‌اند. به همین دلیل در محوطه‌مانند باباجان تپه سفال ظریف ساده از نوع لرستان کمیاب است.

شکل ۲: کوزه دهانه باز از گونه ظریف ساده از تپه مرکزی تلیاب (طرح و عکس از نگارنده)

Figure 2 : A open mouth jar from simple and fine types of genre of Luristan ware (Author)

شکل ۳: کوزه‌های گونه‌ی ظریف ساده سفال نوع لریستان از محوطه‌ی ایمان‌آباد سفلی (طرح و عکس از نگارنده)
Figure 3: Jars of simple and fine type of genre of Luristan ware, from Iman-Abad site (Author)

۲-۳. سفال معمولی (متوسط) نوع لریستان

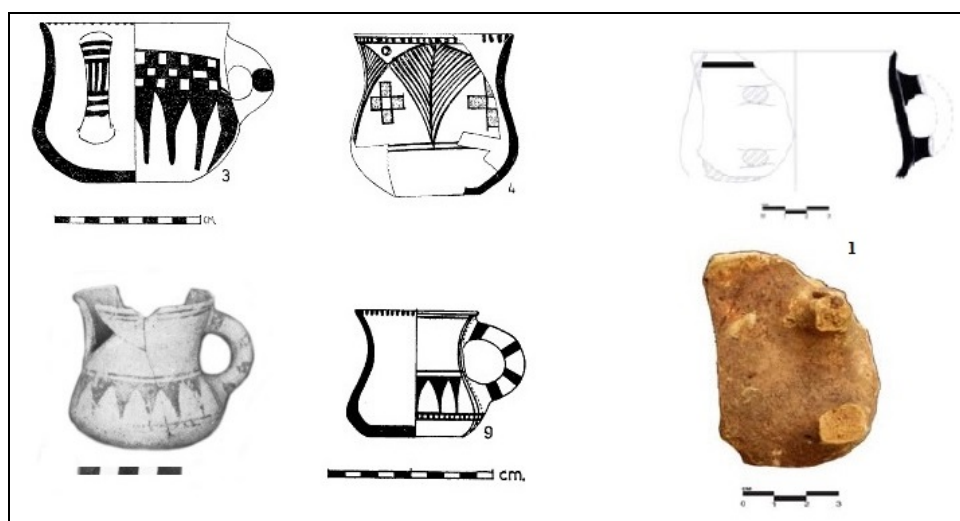
گونه‌ی معمولی (متوسط) از سفال نوع لریستان شامل ظروف بزرگ و جادار و خمیره‌های ذخیره‌سازی هستند. گونه‌ی معمولی با توجه به کاربری روزمرگی آنها، بیشترین حجم سفال نوع لریستان را به خود اختصاص داده و از لحاظ تنوع فرم و میزان تولید، بیشتر از دیگر گونه‌ها در محوطه‌های مربوطه دیده می‌شوند. رنگ سفالینه‌های نوع معمولی بیشتر قهوه‌ای مایل به قرمز و زرد تیره است که ضخامتی بیش از ۸ میلی‌متر دارند و از شن و سنگ‌ریزه به‌عنوان شاموت آنها استفاده شده است. مهم‌ترین اشکال سفال گونه معمولی شامل دیگ و دیگچه، سبوهای دسته‌دار و کوزه‌های جادار هستند. همچنین سفال نوع معمولی (متوسط) را می‌توان به سه گونه‌ی سفال متوسط منقوش، سفال متوسط با تزیینات حجمی و سفال متوسط ساده طبقه‌بندی کرد.

الف) سفال معمولی (متوسط) منقوش

نمونه‌های منقوش از گونه معمولی دارای همان نقش سنتی سفال نوع لریستان یعنی مثلث‌های آویزان است؛ که در نیمه‌ی بالایی و بر بدنه بیرونی ظروف ایجاد شده‌اند. به دلیل اینکه فرم ظروف در ابعاد بزرگ‌تری همانند دیگچه‌ها و کوزه‌های بزرگ ساخته شده، لذا ضخامت این نمونه‌ها سفال‌ها بیشتر است. علاوه بر آن به علت بزرگی ظروف، نقوش نیز به‌صورت مثلث‌هایی در ابعاد بزرگ‌تر در بدنه بیرونی ایجاد شده‌اند. همچنین با توجه به اینکه خمیره و پوشش بیرونی این گونه ظروف عموماً روشن نبوده، لذا نقوش بیشتر قرمز رنگ هستند. این گونه سفال به نسبت دیگر گونه‌ها در حجم بیشتری تولید شده، به همین سبب اشکال متنوعی دارند. با توجه به اشکال متنوع و تولید فراوان این گونه، می‌توان کاربری‌های مختلفی برای آنها تعریف کرد. مهم‌ترین اشکال این گونه سفال شامل انواع سبوهای دسته‌دار، انواع لیوان و پارچه‌های دسته‌دار، انواع کوزه‌های متوسط و تگارها، دیگ و دیگچه‌ها و کاسه‌های دسته‌دار هستند.

۱- سبوهای دسته‌دار (*Jars with a handle*): سبوهای منقوش معمولی (متوسط) از لحاظ نقش و خمیره شبیه سبوهای ظریف منقوش هستند؛ و به علت ابعاد بزرگ‌تر دارای ضخامت بیشتری می‌باشند (۱۰-۱۵ میلی‌متر) و نیز برای حمل راحت‌تر به صورت دسته‌دار ساخته شده‌اند. این گونه سفال در بافت‌های متنوعی مانند گورهای تپه گیان (Contenau&Ghirshman, 1935: Pl.XVI) و محوطه حاکمیتی باباجان تپه (Goff, 1978: fig.9, Pl.XVIII) به دست آمده است.

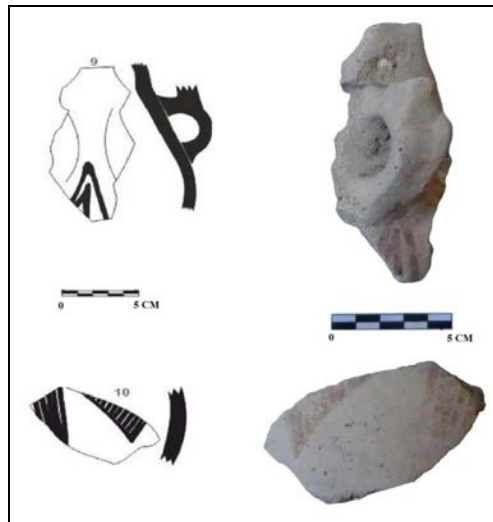
۲- لیوان‌ها و پارچ‌های دسته‌دار (*Glass&pitchers with a handle*): این دو گونه از لحاظ فرم تقریباً مشابه هستند. پارچ‌ها یک دسته عمودی دارند و فاقد آبریز هستند که با کف تخت و تا حدودی کمر باریک ساخته شده‌اند. بر روی لبه، دسته و نیمه پایینی در بدنه بیرونی این پارچ‌ها نقوش معمول سفال نوع لرستان یعنی خطوط افقی (بر روی لبه و دسته) و مثلث‌های کوچک آویزان (بر روی نیمه پایینی در بدنه بیرونی) اجرا شده است. لیوان‌ها نیز از لحاظ فرم شبیه پارچ‌ها هستند، با این تفاوت که فاقد دسته و باریک‌تر ساخته شده‌اند. این لیوان‌ها با انواع طرح‌های مثلثی منقوش شده‌اند که معمولاً بین این مثلث‌ها نقوش چرخ و صلیب دیده می‌شود (شکل ۴).

شکل ۴: لیوان و پارچ‌های دسته‌دار (گونه منقوش معمولی از سفال نوع لرستان)؛ شماره ۱ از گورستان باباجیلان (Hasanpur&et.al, 2015: Pl.19)، شماره ۳، ۴ و ۹ از باباجان تپه (Goff, 1978: fig.6, Pl.III)
Figure 4 : Glass&pitchers with a handle (painted medium types of genre of Luristan ware)N.1 from Baba-Jilan graveyard (Hasanpur&et.al, 2015: Pl.19), N. 3.4.9 From Baba-jan Tapeh (Goff, 1978: fig.6, Pl.III)

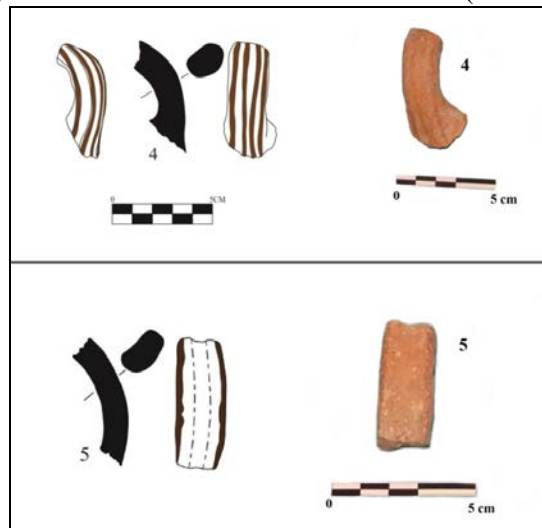
۳- کوزه‌ها و تگارها (*Jugs&vats*): این گونه ظروف، خمیره‌ای به رنگ نخودی و یا نارنجی دارند که نمونه‌های نارنجی با رنگ قرمز و نمونه‌های نخودی با رنگ قهوه‌ای روشن منقوش شده‌اند. کوزه‌ها دارای بدنه شکم‌دار و گردن باریک هستند که نمونه‌های بزرگ آنها با دو دسته عمودی و نمونه‌های متوسط فاقد دسته می‌باشند. کوزه‌های متوسط بدون دسته، در لبه دارای نقش نقطه‌چین هستند؛ همچنین در گردنه ظرف نقش خطی به صورت باند شطرنجی و نیز در نیمه بالایی بر بدنه بیرونی با نقوش مثلث‌های آویزان منقوش شده که بین آنها نقش چرخ دیده می‌شود. علاوه بر این، یک

نقش خطی افقی و به‌صورت یک باند نازک شطرنجی، نیمه بالایی و منقوش ظرف را از یک سوم پایینی و ساده ظرف، جدا کرده است. تنها در باباجان تپه که در سطح وسیعی کاوش شده، نمونه‌های کامل این کوزه‌ها به‌دست‌آمده است (Goff, 1978: fig.5, pl.4). اما در دیگر محوطه‌های بررسی شده، تنها قطعاتی از دسته و بدنه این گونه ظروف کشف شده است (شکل ۵ و ۶).

شکل ۵: کوزه‌های بزرگ دسته‌دار، نوع متوسط منقوش از سفال نوع لرستان که از گمانه‌زنی حیاط قلعه فلک‌الافلاک خرم‌آباد به‌دست‌آمده (بهرامی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۱)

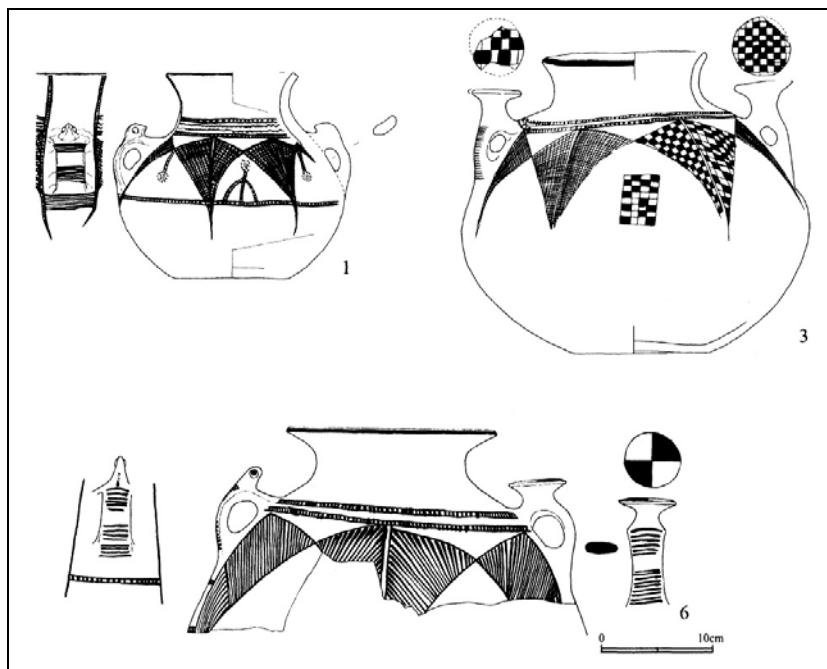
Figure 5 : Big Jugs with handles, painted medium types of genre of Luristan ware, from stratigraphy of Khorramabad Falak-Aflak castle (Bahrami&et.al, 2015 : 11)

شکل ۶: نمونه دسته‌های کوزه، گونه معمولی منقوش سفال نوع لرستان که از بررسی محوطه‌های ایمان‌آباد سفلی (شماره ۴) و هفت‌اوران (شماره ۵) به‌دست‌آمده است (عکس و طرح از نگارنده).

Figure 6 : Sample jar handles, painted medium types of genre of Luristan ware, from the surface layer of Iman-Abad(N.4)& Haft-Oran(N.5)sites (Author)

تغارها دارای بدنه شکم‌دار و زاویه‌دار با گردنه باریک‌تر و کوتاه هستند که دو دسته عمودی به حالت دستگیره‌ای شکل در شانه ظرف تعبیه شده است. این دستگیره‌ها اغلب به شکل یک حیوان یا به سر یک حیوان ختم می‌شوند (حسن‌پور، ۱۳۸۷: ۱۸۴ و شکل ۷۶، شماره ۸۴) که برای حمل و نقل این ظروف نیمه سنگین بوده است. همانند سنت سفال منقوش نوع لرستان، نقش غالب آنها مثلث آویزان است. اما در یک نمونه از باباجان تپه بین مثلث‌ها نقش بُز کوهی دیده می‌شود (Goff, 1978: fig.6, pl.1). همان‌طور که می‌دانیم، نقوش حیوانی در سفال نوع لرستان بسیار کمیاب است. این تغارها همانند تمامی ظروف نوع منقوش و متوسط لرستان، کاربری خانگی داشته‌اند. به طوری که پیدا شدن این‌گونه ظروف در اتاق‌ها و قلعه باباجان تپه که فضاهایی مسکونی بوده، به وضوح نشان‌دهنده کاربری این‌گونه ظروف به‌عنوان کالایی روزمره است (شکل ۷).

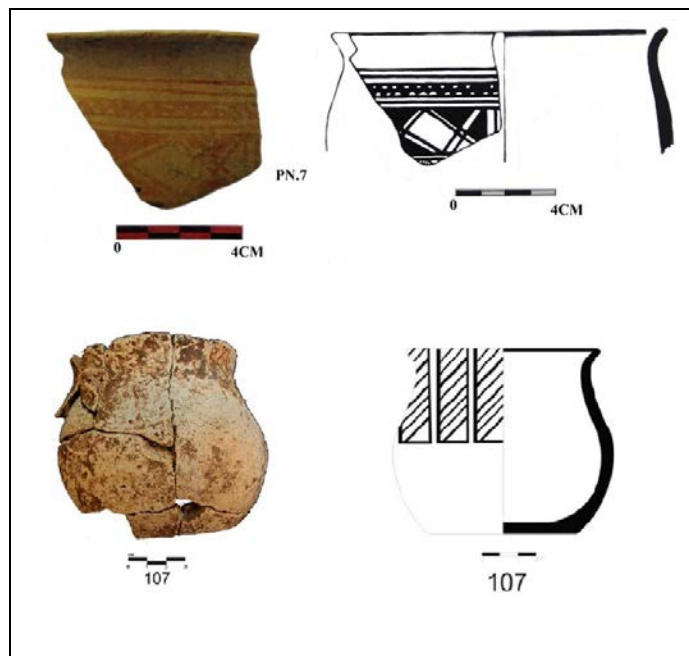

شکل ۷: سه نمونه تغار با دو دسته‌گیره عمودی در دو شانه ظرف، گونه سفال متوسط منقوش نوع لرستان که از کف اتاق سفید و اتاق شماره (۵) لایه III تپه شرقی باباجان به دست آمده (Goff, 1978: 58)

Figure 7 : Three examples of vats with two vertical clamp handles on two pottery shoulder, painted medium types of genre of Luristan ware, from the floor of white room and room 5 of level III on the east mound of Baba-jan tapeh (Goff, 1978: 58)

۴- دیگ و دیگچه‌ها (*Pots*): گونه دیگری از اشکال متنوع سفال معمولی (متوسط) و منقوش نوع لرستان، دیگچه‌ها و دیگ‌ها هستند. این گونه ظروف دارای طیفی از خمیره به رنگ نخودی مات تا نخودی تیره هستند که از شن‌ریزه‌های سفید به‌عنوان ماده چسباننده در آنها استفاده شده است. ضخامت آنها معمولاً کمی بیش از ۱۰ میلی‌متر است. دیگچه‌ها با اشکال دهانه باز ساخته شده که با دو فرم دسته‌دار و بدون دسته تولید شده‌اند. نمونه‌های دسته‌دار، دارای دو دسته عمودی در نزدیکی لبه هستند. اما دیگچه‌های بدون دسته، به علت ابعاد کوچک، فاقد دسته هستند (شکل ۸). نقش غالب

دیگچه‌ها به صورت خطوط بانندی افقی و عمودی است که بین آنها طیفی از نقش‌های شطرنجی، زیگزاگی و غیره با رنگ قهوه‌ای روشن و قرمز ایجاد شده است. این نقوش طبق سنت رایج سفال نوع لرستان در بدنه بیرونی و در نیمه بالایی ظرف اجرا شده است.

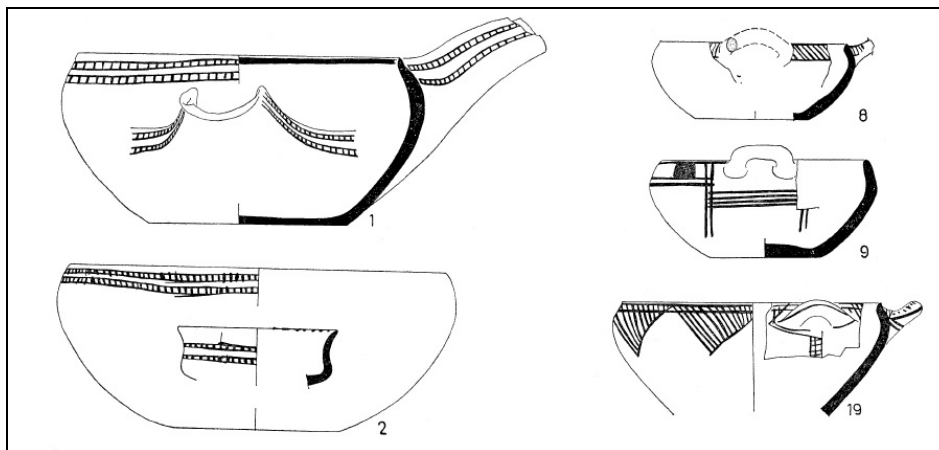
شکل ۸: دیگچه‌های بدون دسته از گونه سفال منقوش معمولی؛ تپه فرودگاه خرم‌آباد (سجادی، ۱۳۹۳: PN.7) و گورستان باباجیلان دلفان (حسن‌پور، ۱۳۹۱: لوح ۲۰، شماره ۱۰۷)

Figure 8 : Pots without handles from painted medium types of genre of Luristan ware, Forood-Gah tapeh (Sajadi, 2013 : PN.7) & Baba-Jilan graveyard (Hassanpur, 2012, Fig.20: 107)

دیگ‌ها از لحاظ فرم و نقش تنوع بیشتری نسبت به دیگچه‌ها دارند. دیگ‌ها با توجه به اندازه بزرگ‌تر آنها، ضخامت بیشتری دارند. فرم مشهور این نوع از ظروف منقوش متوسط، دیگ‌ها با کف تخت و دهانه بسته هستند و معمولاً دو دسته افقی بر روی شانه ظرف تعبیه شده است. با توجه به بدنه بزرگ‌تر این دیگ‌ها، زمینه بیشتری برای هنرمند سفالگر فراهم شده است (Goff, 1978: Pl. III). در نتیجه طیفی از نقوش متنوع همانند مثلث‌های آویزان، نقش چرخ‌شکل و خطوط بانندی شطرنجی بر روی بدنه بیرونی این گونه دیگ‌ها نقاشی شده است.

۵- کاسه‌های دسته‌دار (*Large bowls*): این کاسه‌های بزرگ دارای دو دسته افقی هستند که حمل و نقل این ظروف را راحت‌تر می‌کند. این کاسه‌های دسته‌دار منقوش خود به دو گروه تقسیم می‌شوند. یک گروه از این کاسه‌ها ابعاد بزرگ‌تری دارند که دارای آبریزی در لبه هستند و از لحاظ آبریز و دسته تنوع دارند. بدین صورت که برخی آبریز کوتاه و نمونه‌هایی نیز آبریز بلند دارند. دسته‌های آنها نیز به صورت توپ‌و در لبه ظرف واقع شده است. اما گروه دیگری از کاسه‌ها ابعاد کوچک‌تری دارند که فاقد آبریز هستند و تنها دو دسته افقی تو خالی در لبه آنها تعبیه شده است. انواع این کاسه‌های بزرگ دسته‌دار (چه بزرگ‌تر آبریزدار و چه کوچک‌تر فاقد آبریز) در کاوش باباجان تپه به دست آمده است (Goff, 1978: fig.2). به نظر کاسه‌های بزرگ و منقوش کاربری خانگی داشته‌اند که در سرتاسر

لایه ۳ و در فضاهای خانگی تپه مرکزی باباجان تپه کشف شده‌اند. طبق سنت سفال منقوش نوع لرستان، تنها بدنه بیرونی این کاسه‌ها مزین به نقش شده است. از لحاظ نقش نیز تنوع دیده می‌شود؛ بدین صورت که کاسه‌های آبریزدار معمولاً دارای نقوش خطی با طرح بانندی شطرنجی شکل هستند. کاسه‌های فاقد آبریز، علاوه بر نقوش بانندی خطی با طرح شطرنجی، بر بدنه آنها نقوش مثلث‌های آویزان نیز دیده می‌شود (شکل ۹).

شکل ۹: انواع کاسه‌های بزرگ دسته‌دار (سفال نوع متوسط و منقوش لرستان) از باباجان تپه (Goff, 1978: 44)

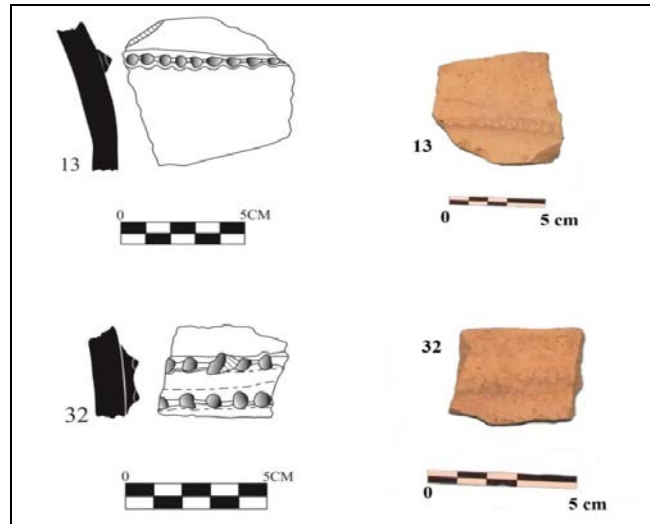
Figure 9 : Types of large bowls with handles (painted medium types of genre of Luristan ware) from Baba-jan tapeh (Goff, 1978: 44).

ب) سفال معمولی (متوسط) با تزیینات حجمی

سطح بیرونی این گونه سفالینه‌ها عموماً با نوارهای افزوده به صورت طنابی و مرواریدی شکل تزیین شده است. در واقع این نوارها علاوه بر تزیین ظرف مورد نظر، کاربری استحکام‌بخشی برای بدنه سفال را نیز داشته‌اند. به همین دلیل تزیین افزوده طنابی شکل در خمره‌ها، در همه دوره‌ها بخصوص در خمره‌های دوران تاریخی مشاهده می‌شود. در نتیجه شناسایی دوره ساخت این گونه سفال‌ها خارج از بافت محوطه‌های تک دوره‌ای دشوار است. این گونه از سفال نوع لرستان دارای طیفی از خمیره نخودی رنگ تا نخودی تیره است و بدنه بیرونی ظروف با لعاب گلی غلیظ به رنگ نخودی مات پوشانده شده است. علاوه بر آن، دسته دیگری از این گونه ظروف نیز دارای تزیین فشاری هستند که در آنها حاشیه لبه ظرف عموماً به اشکال ناخنی شکل تزیین شده‌اند. این گونه ظروف فراوانی کم‌تری دارند و فرم آنها بیشتر به صورت دیگ است و در کل کمیاب هستند. فرم شاخص این نوع ظروف شامل کوزه و خمره‌ها در ابعاد متوسط و ظروف گلدانی شکل است.

۱- کوزه و خمره‌ها در ابعاد متوسط (*Large jars*): فرم ظروف این نمونه‌ها اغلب به صورت کوزه‌ها و خمره‌ها در ابعاد متوسط هستند که برای ذخیره‌سازی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. خمیره این خمره‌ها طیفی از رنگ‌های نخودی تا قهوه‌ای را در برمی‌گیرد و با یک یا دو ردیف از نوارهای افزوده تزیین شده‌اند (شکل ۱۰). تزیین افزوده این گونه به صورت طرح‌های ظریف مرواریدی و طنابی شکل است که

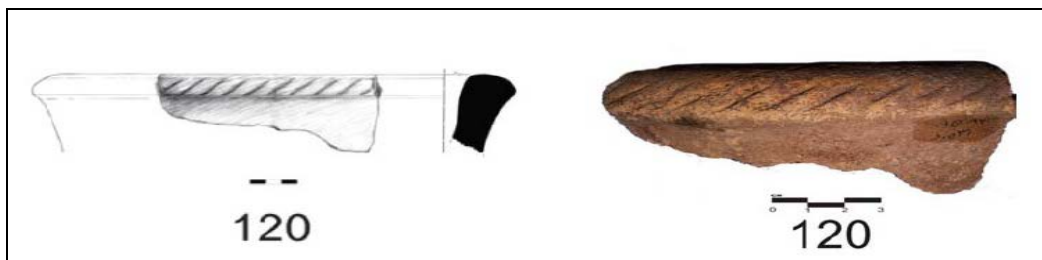
دلیل آن، فرم متوسط ظروف است؛ لذا بیشتر بر امر تزیین توجه شده است. علاوه بر آن در برخی از موارد بر روی طرح افزوده، تزیین استامپی شکل دیده می‌شود که خود نشان از اهمیت امر تزیین در این گونه ظروف است.

شکل ۱۰: دو قطعه بدنه ظروف تزیینی (گونه معمولی سفال نوع لرستان) از بررسی محوطه هفت‌اروان (عکس و طرح از نگارنده)

Figure 10 : Two pieces of decorative wares (medium types of genre of Luristan ware) from surface layer of Haft-Oran site (Author)

۲- ظروف گلدانی (*Flower pots*): این گونه ظروف بیشتر در اندازه‌های متوسط دیده می‌شوند و دارای یک نوار تزیینی افزوده به دور لبه بیرونی ظرف هستند. شکل آنها تقریباً به صورت کاسه‌های عمیق یا همان گلدانی شکل است که تسمه تزیینی دور لبه سبب ضخامت این قسمت از ظرف شده است (شکل ۱۱). به علت بدنه کوچک ظرف، هیچگونه تزیینی برای بدنه در نظر گرفته نشده است. لذا قسمت افزوده شده صرفاً کارکرد تزیین داشته که بر لبه ظرف گلدانی شکل اضافه شده است.

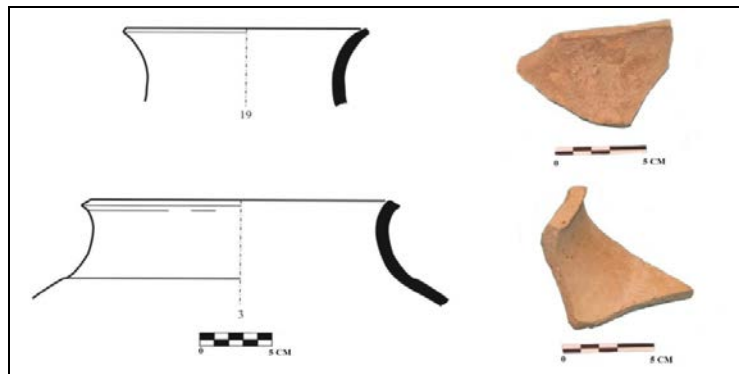
شکل ۱۱: قسمتی از یک گلدان تزیینی (گونه معمولی «متوسط» سفال نوع لرستان)، گورستان باباجیلان دلفان (حسن‌پور، ۱۳۹۱: ۱۹۲)

Figure 11 : Part of a flower pots (medium types of genre of Luristan ware), from Baba-Jilan graveyard (Hassanpur, 2013: 192)

ج) سفال معمولی ساده

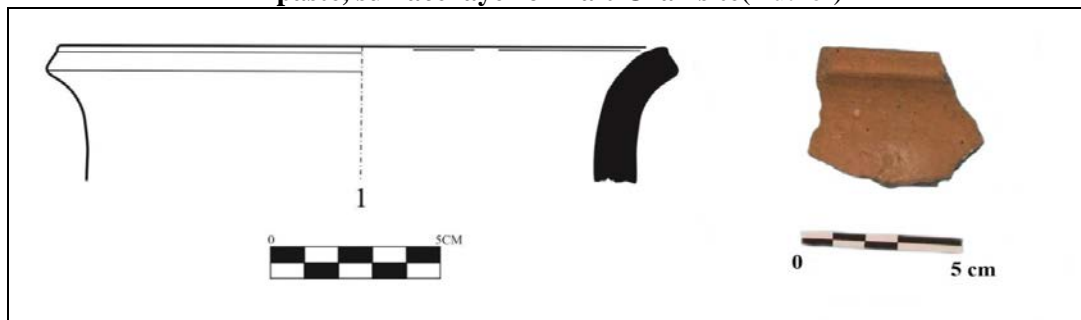
این گونه سفال در همه محوطه‌ها به صورت ظروف بزرگ و جادار دیده می‌شود و به عنوان وسایلی برای ذخیره مواد روزمره مورد استفاده قرار گرفته‌اند. خمیره این ظروف که بیشتر به فرم انواع کوزه‌ها هستند، طیفی از رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز تا نخودی تیره را در برمی‌گیرد (شکل ۱۲ و ۱۳). همچنین از

سنگ‌ریزه و شن به رنگ سیاه و سفید، در ابعاد به نسبت متوسط، به‌عنوان ماده چسباننده استفاده شده است؛ به‌طوری‌که خلل و فرج حاصل از آن در بدنه این سفال دیده می‌شود. این خصیصه خود یک ویژگی و مشخصه برای شناخت این گونه از سفال نوع لرستان است.

شکل ۱۲: قطعاتی از لبه دو کوزه (گونه معمولی ساده سفال نوع لرستان) با خمیره نخودی، لایه سطحی محوطه هفت‌اوران (عکس و طرح از نگارنده)

Figure 12 : Pieces of two jars (medium types of genre of Luristan ware) with buff paste, surface layer of Haft-Oran site (Author)

شکل ۱۳: نمونه کوزه (گونه متوسط ساده سفال نوع لرستان) با خمیره قهوه‌ای از لایه سطحی محوطه ایمان‌آباد سفلی (عکس و طرح از نگارنده)

Figure 13 : A sample jars (medium types of genre of Luristan ware) with brown paste from surface layer of Iman-Abad site (Author)

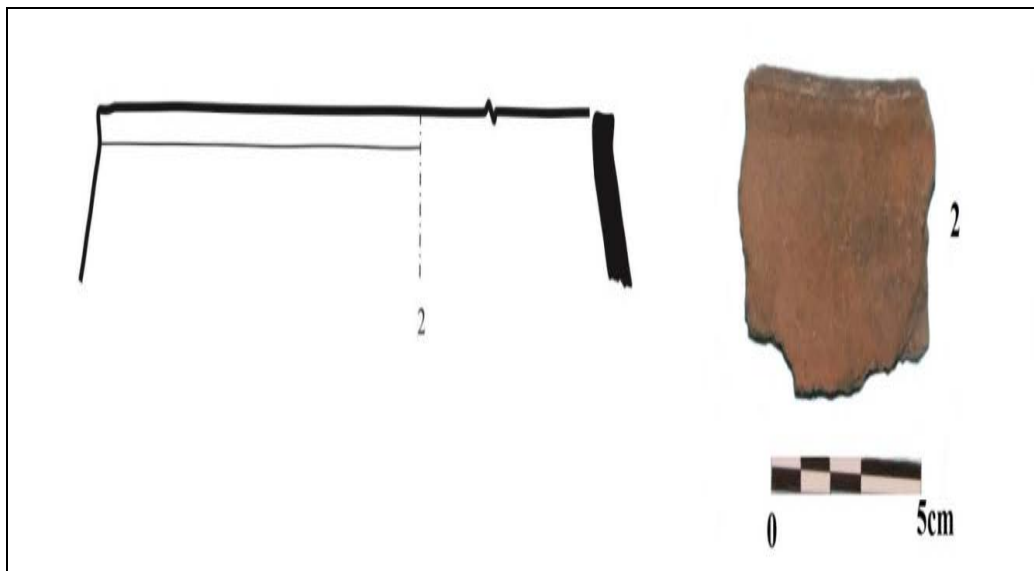
۳-۳. سفال خشن نوع لرستان

تمامی نمونه‌های این گونه از سفال نوع لرستان به‌صورت خشن و تُرد هستند که در بافت آنها سنگ‌ریزه‌های قهوه‌ای و یا سیاه رنگ دیده می‌شود. طیف رنگ بدنه آنها قهوه‌ای مایل به سیاه است و اغلب بدنه بیرونی آنها سیاه زده است که کاربری آنها را به‌عنوان ظروف آشپزخانه‌ای و برای پخت‌وپز نشان می‌دهد. مهم‌ترین اشکال گونه خشن سفال نوع لرستان شامل فنجان‌های کوچک، انواع دیگ (دسته‌دار و بدون دسته) و خمره‌های ذخیره‌سازی هستند.

الف) فنجان‌ها (Cups): این ظروف فنجانی ابعاد کوچکی دارند و دارای یک دسته عمودی هستند. ضخامت آنها بین ۱۵ تا ۲۰ میلی‌متر است و آثار دودزدگی که در اثر مجاورت با آتش بر روی بدنه بیرونی ایجاد شده، به‌وضوح کاربری آشپزخانه‌ای این نوع ظروف را نشان می‌دهد. این فنجان‌ها از

دوره II تپه فرودگاه خرم‌آباد (سجادی، ۱۳۹۳ : PN.5) و باباجان تپه دلفان (Goff, 1978:fig.4, pl.19) به دست آمده است.

ب) انواع دیگ (Pots): نمونه‌ی شاخص گونه‌ی خشن سفال نوع لرستان، دیگ‌ها هستند که با توجه به کاربری آشپزخانه‌ای، به همین علت اغلب با اشکال عمیق و گود ساخته شده‌اند. این گونه ظروف به علت قرارگیری در مجاورت آتش، بدنه‌ی بیرونی آنها دود زده شده است. این دیگ‌ها در دو فرم دسته‌دار و بدون دسته ساخته شده و معمولاً فاقد لوله‌ی آبریز هستند. در نمونه‌های دسته‌دار، بر روی لبه‌ی آنها دسته یا دسته‌هایی برای حمل و نقل راحت‌تر تعبیه شده (Goff, 1978:fig.4, No 33-48)، و در نتیجه ابعاد و ضخامت بیشتری دارند. اما در نمونه‌های بدون دسته، ضخامت کم‌تر و ابعاد کوچک‌تری دارند و در نتیجه فاقد دسته هستند (شکل ۱۴).

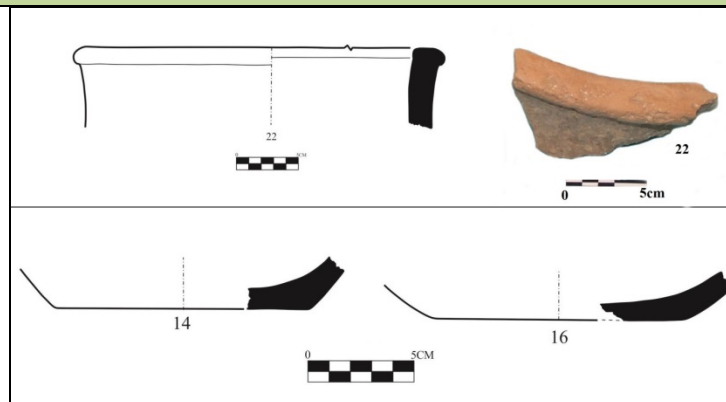

شکل ۱۴: دیگ بدون دسته (گونه‌ی خشن سفال نوع لرستان) با کاربری آشپزخانه‌ای از محوطه‌ی هفت‌اوران (عکس و طرح از نگارنده).

Figure 14 : Pots without handles (Rough type of genre of Luristan ware) with kitchen type from Haft-Oran site (Author)

ج) خمره‌های ذخیره‌سازی (Storage pithos): گونه‌ی دیگر از سفال‌های نوع خشن، خمره‌های ذخیره‌سازی هستند که در ابعاد بزرگ ساخته شده‌اند. با توجه به حجم بزرگ این خمره‌ها، به صورت ضخیم ساخته شده و در کف فضاهای انباری و آشپزخانه‌ای تعبیه شده بودند (Goff, 1978:fig.3, No. 28-40).

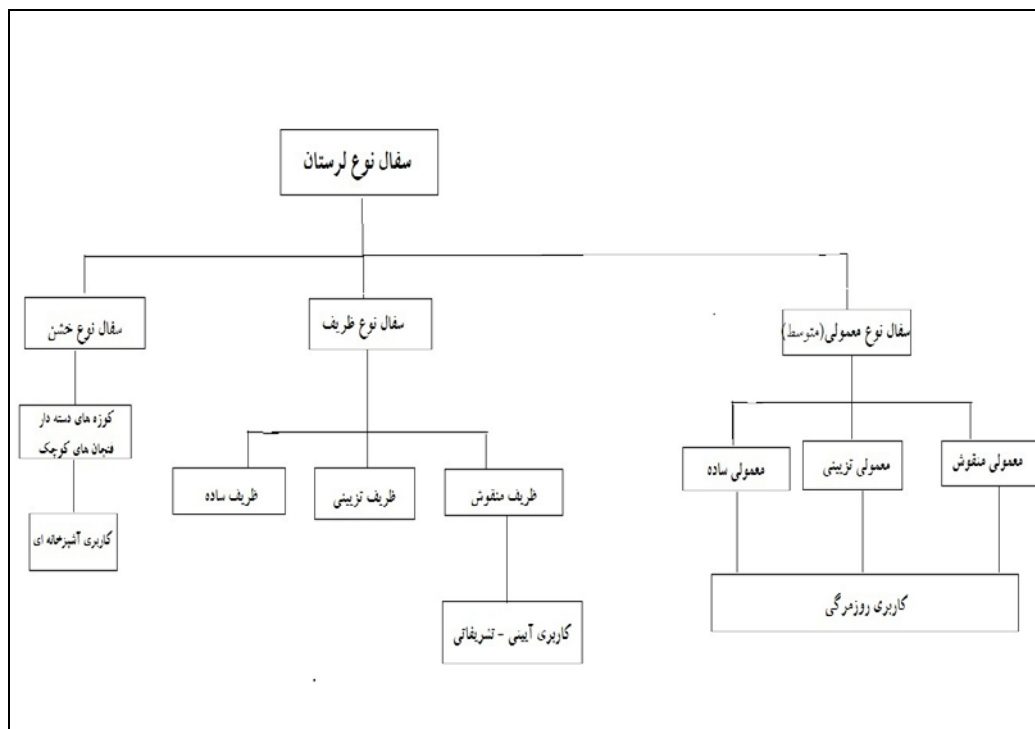
رنگ خمیره آنها طیفی از قرمز کم رنگ تا قهوه‌ای است و از شن‌ریزه برای شاموت آنها استفاده شده است. ضخامت بدنه این خمره‌ها بین ۲۰ تا ۳۰ میلی‌متر و ضخامت لبه و کف آنها بین ۳۰ تا ۴۰ میلی‌متر است. این خمره‌ها به صورت لبه تخت ساخته شده‌اند. خمره‌های مخصوص مایعات دارای دهانه با قطر کم‌تری هستند، اما نمونه‌های ویژه جامدات قطر دهانه بیشتری دارند. همچنین خمره‌هایی که برای ذخیره مایعات در نظر گرفته شده، با کف کوچک و محدب ساخته شده‌اند. اما نمونه‌هایی که برای ذخیره جامدات بوده با کف تخت و بزرگ‌تر تولید شده‌اند (شکل ۱۵).

شکل ۱۵: خمره‌های ذخیره‌سازی از محوطه هفت‌اوران (عکس و طرح از نگارنده)
Figure 15 : Storage pithos from Haft-Oran site (Author)

۴. جمع‌بندی و نتیجه

با توجه به مواردی که مطرح شد، شاخصه‌های کلی و ویژگی‌های اصلی سنت سفالگری پیشکوه لرستان طی اوایل هزاره اول ق.م که به سفال نوع لرستان مشهور شده (نمودار ۱) و (جدول ۳)، شامل موارد ذیل است:

نمودار ۱: طبقه‌بندی سفال نوع لرستان بر اساس کیفیت ساخت گونه‌ها (نگارنده)

Chart 1 : Classification of genre of Luristan Ware based on their function and quality (Author)

جدول ۳ : گونه‌شناسی سفال نوع لرستان (نگارنده)

Table 3 : Typology of genre of Luristan ware (Author)

کاربری	نوع محوطه	طرح نقوش	اشکال	گونه	نوع
تشریفاتی	حاکمیتی گورستانی	مثلث‌های آویزان	سبوه‌های بدون دسته	منتقوش	تزیین
تشریفاتی آیینی	حاکمیتی گورستانی	مثلث‌های آویزان صلیب چرخ	قوری‌ها		
تشریفاتی	حاکمیتی	خطوط باند شطرنجی	قدح		
مصرفی	گورستانی روستائیشنی	طرح کنده هاشوری بصورت باندی افقی	سبوه‌های بدون دسته	تزیینی	
تزیینی	حاکمیتی خان‌سالاری	طرح افزوده بصورت مرواریدی	کاسه‌های کوچک		
روزمره	محوطه‌های متنوع	-	کوزه‌های دهان‌باز	ساده	
روزمره	محوطه‌های متنوع	-	کوزه‌های دهان بسته		
روزمره	محوطه‌های متنوع	مثلث‌های آویزان باند‌های افقی با طرح شطرنجی نقش صلیبی شکل نقش چرخ‌شکل	انواع سبوه‌های دسته‌دار انواع لیوان و پارچه‌های دسته‌دار انواع کوزه‌های متوسط و تگارها دیگ و دیگچه‌ها کاسه‌های دسته‌دار	منتقوش	متوسط (عمومی)
حمل جامدات و مایعات	محوطه‌های متنوع	تزیین افزوده با طرح طنابی و مرواریدی	کوزه و خمره‌ها در ابعاد متوسط ظروف گلدانی	تزیینی	
ذخیره مواد روزمره	محوطه‌های مختلف	-	انواع کوزه‌ها	ساده	
آشپزخانه‌ای	محوطه‌های مختلف	-	فنجان	ساده	خشن
آشپزخانه‌ای	استقراری	-	دیگ		
ذخیره سازی	استقرار دائم	-	خمره		

سفال نوع لرستان

۱- سفال نوع لرستان (سبک قدیم) توسط یک چرخ سفالگری ابتدایی با دُور کم ساخته شده و از پخت مناسبی برخوردار است. خمیره این سفال عموماً نخودی رنگ و از شن ریزه به‌عنوان شاموت استفاده شده و دارای پوشش غلیظ گلی است.

۲- این نوع سفال از لحاظ کیفیت ساخت در سه نوع ظریف، متوسط و خشن تولید شده که به سه صورت سفال با تزیینات منقوش، سفال با تزیینات حجمی و سفال ساده هستند.

۳- سفال ظریف در سه گونه منقوش، با تزیینات حجمی و ساده تولید شده که بین ۷ تا ۸ میلی‌متر ضخامت دارند. فرم ظروف (هر سه گونه منقوش، تزیینی و ساده) به شکل سبوه‌های بدون دسته، قدح و کاسه و قوری‌های دسته‌دار می‌باشند.

۴- سفال متوسط نیز در سه گونه منقوش، با تزیینات حجمی و ساده تولید شده که ضخامت آنها از ۸ میلی‌متر بیشتر است. گونه منقوش آنها ظروفی به شکل دیگچه و گلدان، گونه تزیینی به شکل کوزه‌ها و خمیره‌های متوسط و گونه ساده آنها به شکل ظروف آشپزخانه‌ای و خمیره‌های متوسط تولید شده‌اند.

۵- نقش بر روی گونه‌های منقوش سفال نوع لرستان تثبیت نشده و در اکثر مواقع بخشی از نقش محو شده است؛ در واقع به‌عنوان یک نقص فنی محسوب می‌شود.

۶- نقش بر روی گونه‌های منقوش با سه رنگ قهوه‌ای روشن، حنایی و قرمز ایجاد شده است. همچنین نقوش در همه موارد بر بدنه بیرونی (بخصوص نزدیک لبه) و روی لبه اجرا شده است. نقوش رایج شامل مثلث‌های آویزان بر روی بدنه، خطوط افقی و شطرنجی بر روی گردنه و نیز نقش نقطه‌ای بر لبه ظروف ایجاد شده است.

۷- شکل، بزرگی و کوچکی نقوش با فرم ظرف به بهترین وجه انطباق دارد.

۸- قوری‌های دسته‌دار تنها در گورستان دیده می‌شود که به نظر کاربردی آیینی داشته‌اند. سبوه‌ها در محوطه‌های حاکمیتی مانند باباجان تپه و هفت‌اوران دیده می‌شود. همچنین ظروف معمولی ساده بیشتر در روستاهای عشایری مشاهده می‌شود.

۹- مطالعه گونه‌شناسی سفال نوع لرستان نشان داد که در واقع ما با یک سبک سفالگری و یک مکتب هنری منسجم روبرو هستیم.

۱۰- وجود انواع استانداردها در سفال نوع لرستان که با مطالعه گونه‌شناسی این ظروف حاصل شد، نشان از تولید آنها در سطح گسترده دارد. این پدیده خود نشانی از وحدت سیاسی- فرهنگی پیشکوه طی اوایل هزاره اول ق.م است.

پی‌نوشت‌ها

۱- شواهد باستان‌شناختی نشان می‌دهد که پیشکوه طی عصر آهن بیشتر با مناطق شمالی خود یعنی دره‌ها و دشت‌های جاده خراسان بزرگ همانند ماهیدشت، کنگاور و نهاوند در ارتباط بوده است. این قرابت در نوع محوطه‌ها و نیز سنت‌های سفالگری به‌خوبی مشاهده می‌شود. لذا در این پژوهش از گاهنگاری لویسی لوین که پیشکوه را در قالب عصر آهن منطقه غرب ایران گاهنگاری کرده (لوین : ۱۳۸۱ : ۴۹۲)، استفاده شده است.

تشکر و قدردانی

از دوست عزیز و بزرگوار دکتر مجید منصوری که نگارنده را در تدوین این پژوهش یاری رسانید، نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

منابع

- بهرامی، محمد، سجادی، علی، رجبی، نوروز (۱۳۹۴)، «گزارش دو فصل لایه‌نگاری تپه فلک‌الافلاک خرم‌آباد، لرستان»، دومین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، دوره دوم، دانشگاه بیرجند، صص ۱-۱۱.
- جاوری، محسن (۱۳۸۳)، «محوطه باستانی گورتان»، نامه پژوهشگاه، انتشارات سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری، دوره دوم، شماره ششم، صص ۳۵-۴۴.
- چهری، رامین (۱۳۹۳)، بررسی و تحلیل الگوی استقرار محوطه‌های اشکانی منطقه کوهستانی شهرستان هرسین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد - واحد تهران مرکز (منتشر نشده).
- حسن‌پور، عطا (۱۳۸۷)، گزارش فصل سوم کاوش اضطراری گورستان باباجیلان - دلفان، مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان لرستان، (منتشر نشده).
- حسن‌پور، عطا (۱۳۹۱)، گاهنگاری عصر آهن II در لرستان شمالی بر اساس گاهنگاری مطلق محوطه باباجیلان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد - واحد تهران مرکز (منتشر نشده).
- سجادی، علی، بهرامی، محمد، رجبی، نوروز (۱۳۸۷)، گزارش دو فصل لایه‌نگاری محوطه قلعه فلک‌الافلاک خرم‌آباد، مرکز اسناد میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان لرستان (منتشر نشده).
- سجادی، علی (۱۳۹۳)، گزارش نهایی نخستین فصل کاوش باستان‌شناختی تپه فرودگاه - خرم‌آباد، مرکز اسناد میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان لرستان (منتشر نشده).
- شیشه‌گر، آرمان (۱۳۸۴)، گزارش کاوش محوطه سرخ‌دم لکی، کوه‌دشت لرستان (فصل دوم - ششم)، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی.
- گراوند، مرتضی (۱۳۹۲)، «شواهدی احتمالی از حضور الیپی‌ها در غار بتخانه کوه‌دشت»، پژوهش‌های باستان‌شناسی مدرس، دوره پنجم و ششم، شماره دهم و یازدهم، صص ۲۰۶-۲۱۵.
- گودرزی، علیرضا (۱۳۹۶)، باستان‌شناسی، تاریخ سیاسی و جغرافیای تاریخی پادشاهی الیپی، پایان‌نامه دوره دکتری در رشته باستان‌شناسی (گرایش دوران تاریخی)، به راهنمایی دکتر کاظم ملازاده، دانشگاه بوعلی سینا، دانشکده هنر و معماری (منتشر نشده).
- لوین، د. لویس (۱۳۸۱)، «عصر آهن»، در باستان‌شناسی غرب ایران، بکوشش فرانک هول، ترجمه زهرا باستی، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت.
- ملازاده، کاظم، گودرزی، علیرضا (۱۳۹۵)، «جغرافیای تاریخی پادشاهی الیپی»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۱۰، صص ۱۰۱-۱۱۸.
- Adachi, T. 2004. Tentative Chronological Sequence of Bow-Tie Designs in Baba Jan III Painted Ware, *Orien : Report of society for near eastern studies in japan*, vol.39, p.79-95.
- Bahrami, M., Sajadi, A., Rajabi, N. 2015. *Report of two season of stratigraphy of Tape Falak-Aflak-e Khorramabad, Lorestan*, The 2nd National Conference on Archaeology of Iran, University of Birjand, In date 2015, [in persian].
- Chehri, R. 2014. *survey and analysis of the pattern of settlement of Parthian areas in the mountainous region of Harsin city*, un published thesis, Department of archaeology of IAUCT University, [in persian].
- Contenau, J., Ghirshman, R. 1935. *Fouilles de Tepe Gian*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.
- Garavand, M. 2014. *Possible Evidence of Ellipian in the Cave of Botkhaneh, Kouhdasht*, Modares Archaeological Research, Vols. 5 & 6, Nos. 10- 11, pp. 206-216, [in Persian].

- Goff, C. 1968. Luristan in the first half of the first millennium B.C , A preliminary report on the first season's excavations at Bgba Jan, and associated surveys in the Eastern Pish-i-Kuh, *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. VI, pp. 105-135.
- Goff, C. 1969. Excavations at BāBā Jān1967: Second Preliminary Report , *Iran, Published by: British Institute of Persian Studies*, Vol. 7 , pp. 115-130.
- Goff, C. 1970. Excavations at BāBā Jān1968: Third Preliminary Report, *Iran, Published by: British Institute of Persian Studies*, Vol. 8 , pp. 141-156.
- Goff, C. 1978. Excavation at Baba Jan: the Pottery and Metal form levels III, *Iran, Journal of the British Institute of Persian Studies*, vol. XVI, pp. 29-67.
- Haerinck, E., Overlaet, B., Jaffar- Mohammadi, Z. 2004. Finds from Khatunban B-Badavar valley(Luristan) in the Bastan museum, Tehran, *Iranica Antiqua*, vol. XXXIX, PP. 105-168.
- Goudarzi, A. 2017. *The Archaeology, political history and historical geography of Ellipian kingdom*, Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Historical, Faculty of Art Architecture Department of Archaeology, Bu-Ali Sina University, unpublished, [in Persian].
- Hasanpur, A. 2008. *The unpublished archaeological reports of Three seasons excavation in the BABA-JILAN graveyard*, centre of Cultural Heritage Organisation of Lorestan, [in Persian].
- Hasanpur, A. 2012. *The Chronology of the Iron Age II in the north Luristan: based on the absolute chronology of Baba-jilan graveyard*, unpublished thesis, Department of archaeology of IAUCT University, [in persian]
- Hasanpur, A., Hashemi, Z., Overlaet, B. 2015. The Baba Jilan graveyard near Nurabad, Pish-I Kuh, Luristan- A preliminary report, *Iranica Antiqua*, vol. L, 2015, PP. 169-220.
- Javeri, M. 2004. *Ancient site of Gortan*, *Jornal of Nameh Pajooheshgah*, No. 6, Tehran, Published by Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organisation of Iran, pp. 35-44, [in persian].
- Levine, L. 2003. *Iron age: in the archaeology of west Iran*, eds by Frank Hole, Translated by Zahra Basti, No. 1., Tehran, published by SAMT, [in Persian].
- Molazadeh, k., goudarzi, A. 2016. Historical Geography of Ellipian Kingdom, *Jornal of Pazhohesh-ha-ye Bastanshenasi Iran, Volume 6, Issue 10, Serial Number10, Summer 2016, Pages 83-100*, [in Persian].
- Moorey, P.R.S, 1974. *Anceint bronzes from Luristan*, Publisher: British Museum, London.
- Oudbashi, O., Mohammadian Emami, S., Malekzadeh, M., Hassanpour, A., Davami, P. 2013. Archaeometallurgical studies on the bronze vessels from Sangtarashan Luristan, W-IRAN, *Iranica Antiqua*, vol. XLVIII, PP. 147-174.
- Sajadi, A., Bahrami, M., Rajabi, N. 2008. *Unpublished Report of two season of stratigraphy of Tape Falak-Aflak-e Khorramabad, Lorestan*, Centre of Cultural Heritage Organisation of Lorestan, [in Persian].
- Sajadi, A. 2015. *The final report of the first season of the archaeological excavation of the Tape Forood-gah-Khorramabad*, Centre of Cultural Heritage Organisation of Lorestan, unpublished, [in Persian].
- Shishegar, A. 2006. *Archaeological report of excavation at Sorkh Dom-e Laki, Kuhdasht, Lorestan:2nd-6th seasons 2001-2004*, Archaeological reports monograph series(9), [in Persian].

Stronach, D., Roaf, M. 1978. Excavations at Tepe NUSH-I JAN : part 1. A Third Interim Report, *IRAN* : Journal of the British Institute of Persian Studies, Vol XVI, PP. 1-28.